

10. વેલી ઓફ ફલાવર્સ

બેલા ઠાકર

જન્મ : ૨૬-૪-૧૯૬૩

બેલાઠાકર વ્યવસાયે પત્રકાર છે. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં ૨૬ એપ્રિલ, ૧૯૬૩ના રોજ થયો. પિતા : મહેશ ઠાકર. માતા : જયવિદ્યાબેન. તેમણે ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાંથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમ જ ડેવલપમેન્ટ કોમ્યુનિકેશનમાં અનુસ્નાતકની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. પત્રકાર તરીકેની પચ્ચીસ વર્ષની સુદીર્ઘ કારકિર્દી દરમિયાન તેઓ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા (ગુજરાતી), ગુજરાત સમાચાર, દિવ્ય ભાસ્કર વગેરે અખબારોમાં કામ કરી ચૂક્યાં છે. હાલ તેઓ અમદાવાદથી પ્રકાશિત થતાં ગુજરાતી દૈનિક ‘નવગુજરાત સમય’માં આસિસ્ટન્ટ તરીકે ફરજ બજાવી રહ્યાં છે. તેમણે મહિલાઓના

પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ પર વિશેષ ખેડાણ કર્યું છે અને આ વિષય પર ઘણા લેખો લખ્યાં છે. તેમને પ્રવાસનો ખૂબ જ શોખ છે. તેમણે દેશ-વિદેશમાં અનેક પ્રવાસ કર્યા છે અને વિવિધ ગુજરાતી સામયિકો તથા અખબારોમાં તેમના પ્રવાસલેખો પ્રકાશિત થયા છે. તેમણે પાંચ પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેમાં ‘નારી પ્રતિભાઓ’, ‘સાંપ્રત સમયમાં નારી’, ‘સંતાન ઘડતરના પડકારો’ વગેરે મુખ્ય છે. તેમના પુસ્તક ‘નારી પ્રતિભાઓ’ને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવ્યું છે.

‘લલિતનિબંધ’ની જેમ પ્રવાસનિબંધ પણ અંગત નિબંધ હોય છે. પ્રવાસ નિબંધને લલિતનિબંધનો પેટાપ્રકાર પણ ગણી શકાય.

અંગત નિબંધ જ્યારે પ્રવાસનિબંધરૂપે આવે ત્યારે લેખક પોતે કરેલા પ્રવાસને પોતાની નજરે રજૂ કરે છે. એમાં એનાં અંગત નિરીક્ષણો, પોતાના અનુભવો એ અનુભવો ઉપરના અભિપ્રાયો કાવ્યમય અથવા શણગારાયેલી અસરકારક ભાષામાં રજૂ થાય છે.

એમાં પ્રવાસ કેન્દ્રમાં હોય છે એટલો જ લેખક પણ કેન્દ્રમાં હોય છે. આ કારણે લેખકે પોતે વાંચેલી કવિતાઓ, નવલકથાઓ, વાર્તાઓ, અન્ય લેખકોનાં આ જ પ્રવાસ વિશેનાં વર્ણનો વગેરે પણ યાદ આવે. તે એમાં અવતરણોરૂપે રજૂ પણ કરે. આ કારણે પોતે જેનાથી પરિચિત નથી એવો વાચક એ બધું વાંચતાં રોમાંચ પણ અનુભવે અથવા ક્યારેક કંટાળો પણ અનુભવે.

પ્રવાસનિબંધો ઘણીવાર માહિતીપ્રધાન નિબંધ પણ બની જતા હોય છે. સામાન્ય રીતે એવા માહિતીપ્રધાન પ્રવાસનિબંધોને સાહિત્યિક નિબંધો ગણવામાં આવતા નથી. આ જ કારણે વિદ્યાર્થીઓએ લખેલા પ્રવાસનિબંધો માહિતીપ્રધાન નિબંધ બની જતાં સાહિત્યિક નિબંધ બનતા નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ અને શ્રીમતી પ્રીતિ સેનગુપ્તા પ્રવાસનિબંધો માટે જાણાતાં છે.

પ્રવાસનિબંધ સરળ ભાષામાં છતાં ચોકસાઈથી કઈ રીતે લખી શકાય તેનો આ નમૂનો છે. સમજવા અઘરા પડે તેવા શબ્દો કે વાક્યો વાપર્યા વિના પણ પોતાનાં સંવેદનો અને આનંદને કઈ રીતે રજૂ કરી શકાય તે આ નિબંધ વાંચતાં સમજાશે.

આશરે સાતસો - સાઠ સાતસો જેટલા શબ્દોમાં, પંદર પરિચ્છેદમાં લખાયેલો આ એક પ્રમાણમાં ટૂંકો પ્રવાસનિબંધ છે. પ્રવાસ માટેનું કારણ અને નિમિત્ત પહેલા બે પરિચ્છેદમાં છે. પછીના ત્રણ પરિચ્છેદમાં

પ્રવાસ કઈ રીતે કર્યો તેનું વર્ણન છે. આ પાંચે પરિચ્છેદ પ્રવાસવર્ણન માટેની ભૂમિકાની સમજૂતી આપે છે. બીજી રીતે જોઈએ તો ચોથા પરિચ્છેદથી ખરેખરા પ્રવાસસ્થળનો પરિચય થાય છે. છઠ્ઠા પરિચ્છેદથી તો પ્રવાસસ્થળનું સીધું વર્ણન થાય છે. આ વર્ણનમાં પોતાના ઉપર થયેલી અસર, એ અસરને કારણે આવેલા વિચાર, અનુભવેલી લાગણીઓની સાથે એ સ્થળના સૌન્દર્યનો અને ઇતિહાસનો પરિચય અપાયો છે. છેલ્લા ત્રણ પરિચ્છેદમાંસ આ પ્રવાસથી પોતાને જે અંગત લાભ થયો તેની વાત છે અને એ રીતે તેનું સમાપન છે. પ્રવાસવર્ણનનો આવો ઢાંચો અથવા આકાર ‘પ્રવાસનિબંધ’ તરીકે નમૂનારૂપ ગણાય.

બન્યું એવું કે ઇ.સ. ૧૯૩૧માં વર્ષાઋતુ દરમિયાન ફ્રેંક સ્મિથ નામના એક બોટનિસ્ટ, પર્વતારોહક હિમાલયમાં રસ્તો ભૂલ્યા. કામેત શિખર પરથી પાછા ફરતાં અજાણી ખીણમાં જઈ ચડ્યા. વિવિધ જાતિનાં અધધ ફૂલો ખીલ્યાં હતાં. પગ મૂકવાની જગ્યા નહોતી. તે તો આભા બની ગયા. પાછા ફરી ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ નામે પુસ્તક લખ્યું. દુનિયાને આ અનોખી ખીણની જાણ થઈ. ૧૯૮૨માં ભારત સરકારે આ વિસ્તારને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન (નેશનલ પાર્ક) જાહેર કર્યો. હવે તો યુનેસ્કોએ તેનો ‘વર્લ્ડ હેરીટેજ સાઈટ’માં સમાવેશ કર્યો છે.

જૂન ૨૦૦૮માં એક દિવસ અનાલા (અમદાવાદ નેચર લવર્સ એસોસિએશન)ના સંચાલક, મિત્ર મધુ મેનનનો ફોન આવ્યો. આ ઓગસ્ટમાં એક સુંદર સ્થળે ટ્રેકિંગમાં આવવું છે? ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ ? મન નાચી ઉઠ્યું. તરત જ નામ નોંધાવી દીધું.

ઓગસ્ટના બીજા અઠવાડિયામાં અમારું ૨૩ જણનું ગૃપ ટ્રેન દ્વારા હરિદ્વાર પહોંચ્યું. ત્યાંથી મિની બસમાં જોશીમઠ તરફ રવાના થયું. અઢીસો કિલોમીટર પછી જોશીમઠ આવે. ત્યાંથી જમણી બાજુના રસ્તે બાવીસ કિલોમીટર દૂર ગોવિંદઘાટ જવાય. ત્યાંથી આગળ ચૌદ કિલોમીટર દૂર ઘાંઘરિયા. ચાલતા કે ઘોડા પર જ જવાય. ત્યાંથી વળી ત્રણ કિલોમીટર દૂર ‘ફલાવર્સ ઓફ વેલી’. હાથમાં લાકડી અને શરીર પર બરસાતી (રેઈનકોટ જેવો વરસાદી કોથળો) છતાં પડતાં-આખડતાં, પલળતાં, થરથરતાં છ કલાકે ઘાંઘરિયા પહોંચ્યા. બાજુમાં સતત ખળખળ વહેતી જતી લક્ષ્મણગંગા ! રસ્તામાં બોર્ડ હતું : ... પણ હોશ જ કોના હતા ?

ઘાંઘરિયા એટલે ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ - ‘ફૂલોની ખીણ’ જવા માટેનું બેઝકેમ્પ. અહીં કોઈ ઘર નથી. હોટલ્સ પણ ગણીગાંઠી-ઓછી. એક મોટું ગુરુદ્વાર છે, જે ‘ગોવિંદધામ’ તરીકે ઓળખાય છે. શીખોનું મોટું તીર્થધામ.

ઘાંઘરિયાથી ફૂલોની ખીણ તરફ જવાના રસ્તે અદ્ભુત સૌંદર્ય વેરાયેલું છે. રસ્તાની આસપાસ મનમોહક રમ્ય ફૂલો અને ઉપર હેમકુંડ સરોવરમાંથી ધોધરૂપે વહી આવતી લક્ષ્મણગંગા !

ખીણમાં દાખલ થતાં જ ખળખળ નિનાદ કાને પડ્યો. એ હતી પથ્થરો અને ખડકો વચ્ચેથી વહી જતી પુષ્પાવતી નદી. ચારે બાજુ લીલાછમ પહાડો પરથી વહી આવતાં રમતિયાળ ઝરણાં. વચ્ચે વચ્ચે આકાશમાં દેખાતાં રૂના પોલ જેવાં વાદળાં.

સામે જ ખીણનું વિહંગમ દશ્ય દેખાયું. આંખો ચાર થઈ ગઈ. સમગ્ર ખીણમાં સફેદ અને ગુલાબી ફૂલોની જાજમ પથરાઈ હતી. એ જાજમ લગભગ દસ કિલોમીટર લાંબી અને બે કિલોમીટર પહોળી છે. વચ્ચે એક નાનો રસ્તો છે, ચારે બાજુ ફૂલો. જાણવા મળ્યું કે લગભગ ૩૦૦ પ્રકારનાં ફૂલો ખીલે છે. એનેમોનસ, બાલસમ, લીલી, ડેઝીસ, મેરિગોલ્ડ... ગાઈડ ફૂલોની ઓળખાણ કરાવતો જાય. અમે

ફોટા પાડતાં જઈએ. કોઈ કોઈ યાદી પણ કરતા જાય. પણ ક્યાં સુધી ? કાન સાંભળતા બંધ થયા. હાથ લખતાં થાક્યા. બસ, આંખો જ બધું ધરાઈને, મન ભરીને જોતી રહી.

જો પૃથ્વી પર પરીઓ રહેતી હોત તો ખરેખર અહીં જ રહેતી હોત, જાણે પરીઓનું કીડાંગણ.

અહીં કેટલાંક અલભ્ય પ્રકારનાં ફૂલોની સાથે અલભ્ય જડીબુટ્ટીઓ પણ ઊગે છે. ઓળખતાં આવડે તો ઝવેરાત, નહીં તો પથ્થર. કહે છે કે રામ-રાવણ યુદ્ધ સમયે હનુમાનજી સંજીવની જડીબુટ્ટી લેવા અહીં જ આવેલા. આજ દ્રોણાગિરી - આ જ પર્વત ઉપર.

સાંભળ્યું હતું કે પુષ્પાવતી નદીને પેલે પાર તો આનાથી યે સુંદર પુષ્પો ખીલે છે. અને તે તરફ પ્રયાણ આદર્યું ત્યાં ઠંડો પવન ફૂંકાવા માંડ્યો. કાળાં વાદળો ઘેરાવા માંડ્યાં. વરસાદના છાંટા પણ શરૂ થયા. નાછૂટકે અમે ઘાંઘરિયા તરફ પાછા ફર્યા.

પ્રકૃતિને માતા શા માટે કહી છે તે હવે સમજાયું. પ્રકૃતિના ખોળામાં એવી જ પરમ શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે. જેવો માતાની ગોદમાં. મન તૃપ્ત થઈ ગયું.

સામે જ નાગાધિરાજ હિમાલય તેની અનુપમ સુંદરતા સાથે ઊભો હતો. કુદરતનાં અને જીવનનાં કંઈ કેટલાંયે રહસ્યો તેની ગોદમાં ગોપિત છે. તે રહસ્યોને પામવા સંતો, ઋષિઓ આ કેડીઓ ખૂંટી વળ્યા છે. કેટલાક ત્યાં સુધી પહોંચ્યા છે, જ્યાં આપણે નથી પહોંચી શક્યા.

પાછા ફરતાં પાછી વળી વળીને એ ફૂલોને નીરખતી રહી. આંખોમાં અને મનમાં ઉતારતી રહી. એની સ્વર્ગીય સુગંધને ઊંડા શ્વાસ લઈને ફેફસાંમાં ભરતી રહી. કોને ખબર, ‘ફૂલોમાં રમતું આ નગર ફરી મળે, ન મળે !’

ટિપ્પણ

હોંશ - ઉત્સાહ હોંશ - ભાન નિનાદ - અવાજ રૂનાંપોલ - રૂનો જથ્થો વિહંગમ - પંખી અલભ્ય - મળવું મુશ્કેલ પ્રયાણ - ની તરફ જવું આદર્યું - શરૂ કર્યું ગોપિત - છુપાયેલું

રૂઢિપ્રયોગ

આભા બની જવું - આશ્ચર્યચકિત થઈ જવું

આંખો ચાર થઈ જવી - આશ્ચર્ય પામવું

મન તૃપ્ત થવું - સંતોષ થવો

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. ફેંક સ્મિથે શા માટે પુસ્તક લખ્યું ?
2. ભારત સરકાર અને યુનેસ્કોએ ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ માટે શું કર્યું ?
3. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ સાથે કઈ પ્રાચીન કથા જોડાયેલી છે ?
4. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’માં ક્યાં ક્યાં ફૂલો જોવા મળે છે ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. પ્રકૃતિને શા માટે માતા ગણવામાં આવી છે ?
2. વેલીમાં દાખલ થતી વેળાએ લેખકને શી અનુભૂતિ થાય છે ?

3. વેલીથી પાછા ફર્યા પછી પણ લેખકને શું વિચાર આવે છે ?

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

1. લેખના ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ના પ્રવાસમાર્ગનું વર્ણન કરો.
2. ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ને જોતાં જ લેખકને કેવી અનુભૂતિ થાય છે ?
3. લેખક શામાટે ‘વેલી ઓફ ફલાવર્સ’ને પરીઓનું કિડાંગણ કહે છે ?
4. તમને કયું ફૂલ ગમે ? શા માટે ? જણાવો.

પ્રશ્ન 4. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

ફૂલ, પર્વત, શરીર, ઘર

પ્રશ્ન 5. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

પૃથ્વી, પહોળું, સુંદર, સ્વર્ગ

આટલું કરો

1. તમારા પ્રવાસનું વર્ણન કરતો અહેવાલ તૈયાર કરી પ્રાર્થના સભામાં વાંચી સંભળાવો.
2. પ્રાકૃતિક સ્થળની મુલાકાત લઈ તેનું વર્ણન કરતો પત્ર તમારા મિત્રને લખો.
3. તમને ગમતા ફૂલ વિશે કવિતા લખી શિક્ષકને બતાવો.

વ્યાકરણ

નિબંધ

મિત્રો, તમે નિબંધ લખો જ છો. અહીં આપણે થોડી નોંધપાત્ર બાબતો જોઈશું જે તમારા નિબંધને અભિવ્યક્તિક્ષમ અને વધુ યુસ્ત બનાવી શકે.

- તમે પહેલાં નક્કી કરો કે તમે કયા પ્રકારનો નિબંધ વધુ સારી રીતે લખી શકો. તમને ખ્યાલ તો છે જ કે નિબંધ વિવિધ પ્રકારના હોય છે. પ્રકૃતિવિષયક, માહિતીપ્રધાન, ઘટનાપ્રધાન, ચિંતનપ્રધાન, આત્મકથા, પ્રવાસનિબંધ જેવા નિબંધો લખવાના થતા હોય છે.

- તમે જે નિબંધ લખવા માંગો છો તેમાં કઈ કઈ વિગતો આવી શકે, તે વિચારો અને નોંધો. તેના મુદ્દા તારવો. આ મુદ્દાની કાચી યાદી બનાવો. ત્યાર બાદ મુદ્દાની કમિકતા નક્કી કરો. કયો મુદ્દો પહેલાં લેવાથી તમારો નિબંધ વધુ યુસ્ત બનશે અને લખાણ વધુ પ્રવાહી લાગશે.

- તમે સમાનાર્થી, વિરુદ્ધાર્થી, રૂઢિપ્રયોગ, કહેવત, દૂહાઓ વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેનો ઉપયોગ કરો અને તમારા લખાણને વધુ સચોટ અને અસરકારક બનાવો.

- પસંદ કરેલા નિબંધ અનુસાર તમારી ભાષા હોવી જોઈએ.

● જો તમે પ્રકૃતિવર્ણનનો વિષય પસંદ કર્યો હોય તો તેમાં પ્રકૃતિનું દૃશ્ય નજર સામે ઊભું થઈ જાય તેવું, સૂક્ષ્મ વિગતો સાથે વર્ણન કરવું જોઈએ. પ્રકૃતિના રમ્ય - રૌદ્ર રૂપની વાત કરતી વખતે તેને માનવસ્વભાવની સંકુલતા સાથે પણ સાંકળી શકાય. પ્રકૃતિ મન-હૃદયને સ્પર્શતી હોય છે. તેથી તેમાં પ્રયોજાયેલાં ભાવવાચક, ઉદ્ધારવાચક વાક્યો પણ નિબંધને વધુ હૃદયસ્પર્શી બનાવી શકે.

● જો તમે માહિતીપ્રધાન નિબંધ લખવા માગતા હોવ તો તમારી પાસે મુદ્દાઓને અનુરૂપ માહિતી હોવી જોઈએ. જરૂરી પરિભાષા, તેના લાભ-ગેરલાભ અંગે અથવા પક્ષ-વિપક્ષ અંગેની માહિતી, તેના કારણો, ઉપાયો વગેરે જેવી વિગતો સમાવી લેવી જોઈએ.

● ઘટનાપ્રધાન નિબંધ લખવા માગતા હોવ તો એ ઘટનાનું તમારે મન શું મહત્ત્વ છે, વ્યક્તિગત અથવા સામાજિક સંદર્ભોમાં એ ઘટના વિશેષ છે ? તમારા મનમાં રોપાયેલી ઘટના વાંચનારના મનમાં રોપાય તેવું વર્ણન ઘટનાપ્રધાન નિબંધને આસ્વાદ્ય બનાવી શકે.

● જો ચિંતનાત્મક નિબંધ લખવો હોય તો શીર્ષકના શબ્દોને ખોલીને ઉદાહરણ - દૃષ્ટાંત દ્વારા તેની પરિભાષાને સ્પષ્ટ કરીને તાર્કિક ક્રમિકતાથી બધી વિગતો ચુસ્ત રીતે મુકાવી જોઈએ. પ્રકૃતિવિષયક કે ઘટનાપ્રધાન નિબંધમાં થોડો સ્વૈરવિહાર થઈ શકે. પણ ચિંતનાત્મક નિબંધમાં સ્વૈરવિહાર તેની નબળી બાજુ બને.

● જો તમારે આત્મકથનાત્મક નિબંધ લખવો હોય તો તમે વિચારી જુઓ કે તમને કેવી વાત સાંભળવામાં રસ પડી શકે ? કોઈ પોતાની આત્મકથા કહે તો કોણ સાંભળે, ક્યારે સાંભળે ? તેથી આ પ્રકારના નિબંધમાં બોલચાલની લઢણ નિબંધને આકર્ષક બનાવી શકે. વળી જે પોતાના જીવનના અંતિમ તબક્કામાં હોય, તે પોતાના જીવનના સારરૂપ કોઈ સંદેશ આપે, તેથી કોઈ પણ આત્મકથા જે જીવનસંદેશ આપતી હોય તો તેનું મહત્ત્વ હોય.

- આમ, નિબંધને યોગ્ય ભાષા, રૂઢિપ્રયોગ - કહેવત - અલંકાર આદિના ઉપયોગથી ઉપસતી આકર્ષક શૈલી, તાર્કિકતા, પ્રવાહિતા વગેરે તમારા નિબંધને વધુ આસ્વાદ્ય બનાવી શકે.

નિબંધનું માળખું :

નિબંધના લખાણને મુખ્ય ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય : (૧) આરંભ (૨) વિષયવસ્તુ (૩) સમાપન.

- આરંભ : નિબંધનો આરંભ વિષયનો પ્રવેશ કરાવનાર હોવો જોઈએ. કાવ્યપંક્તિ, સુભાષિત કે પ્રસંગથી થતો આરંભ આકર્ષક લાગે છે.

- વિષયવસ્તુ : નિબંધનો આ ભાગ મહત્ત્વનો છે. તેમાં મહત્ત્વના મુદ્દાઓ સ્પષ્ટ રીતે, તર્કબદ્ધ રીતે મુકાયેલા હોવા જોઈએ.

- સમાપન : આખા નિબંધના અંતે વિગતના સારરૂપ ફકરો આવવો જોઈએ. એમાંય જો સૂત્રાત્મક રીતે મૂકી શકાય તો અંત વધુ આકર્ષક અને સચોટ બને.

નીચે નિબંધનાં કેટલાંક શીર્ષક આપ્યાં છે તમે એ નિબંધ વિશે વિચારી જુઓ.

1. જીવનમાં રમત-ગમતનું મહત્ત્વ
2. મૈત્રીની મહેક
3. સિદ્ધિ એને વરે જે પરસેવે ન્હાય
4. પરિશ્રમ એ જ પારસમણિ
5. ખબર છે એટલી કે માતની હાકલ પડી છે.
6. પાણી બચાવો - પ્રાણી બચાવો
7. મારો પ્રિય સર્જક
8. દીકરી, ઘરની દીવડી
9. આજનો વિદ્યાર્થી - વિદ્યાર્થી કે પરીક્ષાર્થી
10. મારું પ્રિય પુસ્તક
11. વૃક્ષ વાવો, પર્યાવરણ બચાવો
12. માતૃભાષાનું મહત્ત્વ
13. યાદગાર પ્રવાસ
14. આધુનિક સાધનો - શાપ કે આશીર્વાદ
15. મારો પ્રિય તહેવાર